

РЕОРГАНІЗАЦІЯ ЯК ПРАВОВИЙ ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ТА ЗМІНИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ГОСПОДАРСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

THE REORGANIZATION AS A LEGAL MEANS OF FORMING AND CHANGING THE LEGAL STATUS OF ECONOMIC ORGANIZATIONS

Шербакова Н.В., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Донецький національний університет імені Василя Стуса

У статті проведено дослідження питань реорганізації господарських організацій під новим кутом зору – через застосування такої правової категорії як «правовий засіб». У зв'язку із чим обґрунтовано новий підхід до розуміння сутності реорганізації як правового засобу формування та зміни правового статусу господарських організацій. Ознаками реорганізації як правового засобу виступають: наявність певних форм; вираженість у вигляді інституту – окремого утворення; призначення інституту – юридично дієва форма розв'язання економічних та правових завдань, спрямована на формування та зміну правового статусу господарської організації, задля збереження суб'єкта господарювання, зміцнення позиції на відповідному ринку, поглиблення та розширення спеціалізації виробництва, зниження виробничих витрат.

Доведено, що реорганізація виступає одним із інструментів управління на одному із «життєвих циклів організації», таким інституційним явищем правової дійсності, за допомогою якого в певний період свого існування господарська організація вдається до застосування такої процедури.

Встановлено, що поняття «реорганізація» як правове явище в господарському праві має багатоаспектне значення; може виступати як правовий засіб, правовідношення, правовий інститут, правочин, юридичний склад, один із прикладів правонаступництва, спосіб створення господарських організацій, спосіб припинення господарських організацій, що передбачає наявність спеціального регулювання кожного прояву цієї категорії з метою її належного застосування.

Виокремлені кваліфікуючі ознаки реорганізації господарських організацій, на підставі яких визначено, що процес реорганізації є не простою сукупністю юридичних фактів, а складним юридичним складом з дотриманням послідовності виникнення відповідних юридичних дій, визначених законом.

Ключові слова: реорганізація, господарська організація, правовий засіб, правовий статус, правовий інститут, правонаступництво, господарське товариство, акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю.

The article provides research on reorganization of economic organizations under a new view – through the application of such a legal category as “legal means”. In this connection a new approach to understanding the essence of reorganization as a legal means of forming and changing the legal status of economic organizations is justified. The features of reorganization as a legal means are: the existence of certain forms; expression in the form of an institute – a separate entity; appointment of an institute – is a legally effective form of solving economic and legal tasks, aimed at formation and change of legal status of economic organizations, in order to preserve the subject of economic activity, to strengthen the position on the relevant market; to deepen and expand specialization, to reduce production costs.

It has been proved that reorganization is one of management tools for one of “the life circle” of the organization; is an institutional phenomenon of legal reality, with the help of which, during a certain period of its existence, the economic organization is able to apply such a procedure.

Reasonably, that a concept “reorganization” as has the legal phenomenon multidimensional value in the Economic law, can come forward as a legal means, a legal relationship, a legal institute, a legal transaction, a legal composition, one of examples of succession, the method of formation of economic organizations, method of stopping of economic organizations, that envisages presence of the special adjusting of every display of this category with aim of its proper application.

The separate qualification features of reorganization of economic organizations on the basis of which it is determined that the process of reorganization is not a simple combination of legal facts, but a complex legal structure with observance of the sequence of occurrence of the corresponding legal actions defined by the law.

Key words: reorganization; economic organization; legal means, legal status, legal institute, succession, business entity, joint-stock company, limited liability company.

Існування та розвиток кожної організації мають циклічний характер, проходять певні стадії життєвого циклу, тобто організації зароджуються, розвиваються, процвітають, слабшають і припиняють своє існування [1, с. 51]. Усе це визначає особливості виробничо-господарської, інвестиційної, фінансової діяльності організації. Будь-яка господарська організація проходить відповідні етапи у своєму розвитку, кожний з яких характеризується різними цілями, задачами, стратегією, структурою, комунікаціями, різноманітними кількісними та якісними показниками, тощо [2, с. 173]. Вони проходять певний «життєвий цикл організації» – послідовність стадій розвитку за час її існування; сукупність стадій, що створюють закінчене коло розвитку підприємства протягом певного проміжку еволюції, після якого напрями діяльності можуть принципово змінюватися [3, с. 6]; сукупність стадій, які проходить підприємство у перебігу своєї життєдіяльності від створення до ліквідації, кожна з яких характеризується певною системою стратегічних цілей і завдань, особливостями формування ресурсного потенціалу, досягнутими результатами функціонування [4, с. 57; 5, с. 12].

При чому життєвий цикл не завжди закінчується ліквідацією підприємства, діяльність повинна бути спрямована на розробку механізмів прийняття управлінських рішень з метою оновлення підприємства [6, с. 187], його реструктуризації, реорганізації, на переорієнтацію у більш привабливому напрямі.

У науковій літературі теоретичним питанням, які стосуються самого поняття реорганізації, так і окремих форм її проведення, приділено чимало уваги. Серед науковців, які займалися такою проблематикою, варто назвати дослідження О.А. Беляневич, О.М. Вінник, А.П. Єфименка, О.Р. Кібенко, В.М. Кравчука, І.М. Кучеренко, І.В. Спасько-Фатєєвої, Б.Б. Черпахіна та інших. Разом з тим, динамічний розвиток і спеціалізація економічних зв'язків, оновлення законодавчої бази, зміни в структурній побудові національної економіки зумовлюють доцільність продовження наукового пошуку в межах зазначеної проблематики, зокрема у напрямку комплексного аналізу юридичних і економічних характеристик реорганізації.

Метою статті є обґрунтування теоретико-методологічних засад розвитку правової категорії «реорганізація»

як правового засобу формування та зміни правового статусу господарських організацій.

Як зазначається в юридичній літературі, така категорія, як життєвий цикл організації, «є скоріше економічною чи менеджерською, ніж правовою. Між тим, його не можна не враховувати при врегулюванні правовідносин за їх участі, особливо внутрішніх, принаймні з прогнозування доцільності та наслідків вступу у правовідносин з нею, що охоплюється ст. 10 ГК України» [7, с. 134]. Визначення стадії життєвого циклу і особливостей її протікання (проблеми, основні завдання, помилки, ризики тощо) дає управління системне розуміння усіх процесів в організації та можливості вибору більш обґрунтованих інструментів управління змінами з урахуванням логіки розвитку компанії.

Одним із інструментів такого управління на одному із «життєвих циклів організації» – виступає реорганізація. Саме реорганізація, як зазначається в економічній літературі, поряд із такими процесами як реструктуризація, може з'явитися на стадії відновлення [8] – одному із життєвих циклів організації¹.

Отже, реорганізація виступає таким інституційним явищем правової дійсності, за допомогою якого в певний період свого існування господарська організація вдається до застосування такої процедури. В науковій літературі особливий клас інституційних явищ правової дійсності, які втілюють регулятивну силу права, яким належить роль її активних центрів, називають правовими засобами [9, с. 104]. За різних правових систем, достатньо високої інституалізації правових явищ той чи інший правовий засіб виступає у різному вигляді залежно від рівня, на якому розглядається юридичний інструментарій [10, с. 203].

Таких рівнів існує три: 1) рівень первинних правових засобів – елементів механізму правового регулювання в цілому (це, перш за все, юридичні норми, а також суб'єктивні юридичні права та обов'язки), при цьому, правові засоби тут – це загальний напрям вирішення життєвої проблеми; 2) рівень правових форм, що склалися, який виражений у вигляді інститутів – окремих утворень, що є юридично дієвими формами вирішення життєвих проблем (наприклад, договір як спосіб організації роботи та оплати її результатів); 3) операціональний рівень – конкретні юридичні засоби, що є безпосередньо в оперативному розпорядженні тих чи інших суб'єктів, наприклад, договір громадянина щодо купівлі сільськогосподарського підприємства для вирощування та продажу сільськогосподарської продукції, даний договір є способом організації взаємовідносин між громадянином та сільськогосподарським підприємством) [11, с. 152–153].

Правові засоби це особливі юридичні утворення, які мають більш складну структуру, аніж норми права [12, с. 23–31], та призначені для організації та регулювання відповідних суспільних відносин, розраховані на багаторазове використання, види та порядок застосування яких передбачені законодавством [13, с. 42]. Причому вплив на суспільні відносини з різних боків цілеспрямовано надають саме правові засоби, як такі, а не окремі норми законодавства, в яких вони відображені, оскільки зміст окремих правових засобів може бути описаний десятками правових норм, та кожна із цих норм буде виступати окремим фрагментом, частиною правового засобу як більш широкого цілого [13, с. 42]. Застосування правових засобів виражає особливий аспект правового регулювання, нерозривно пов'язаний із нормативним, але не зведений до останнього [14, с. 100].

Таким чином, реорганізацію можна розглядати як такий правовий засіб, який відноситься до другого рівня та виступає у вигляді певних правових форм, що склалися, який виражений у вигляді інституту – окремого

утворення, що є юридично дієвою формою вирішення як економічних та правових питань, які постають перед господарською організацією, задля збереження суб'єкта господарювання, зміцнення позиції на відповідному ринку, поглиблення та розширення спеціалізації виробництва, зниження виробничих витрат.

Саме реорганізація виступає способом оптимізації організації діяльності господарських організацій, забезпечує їх стійке та ефективне функціонування. Адже, як зазначав М.І. Кулагін, реорганізація юридичних осіб є однією з правових форм, в якій відбувається процес централізації виробництва і капіталу в економіці буржуазних країн [15, с. 116].

Як вже зазначалося, ефективність реорганізації залежить не тільки від належного правового регулювання відносин, які виникають в тій чи іншій сфері, але й від інших відповідних важелів (чинників), як-то реперфілювання діяльності, формування нового складу власників, пошук ефективних шляхів розвитку, інноваційні підходи до організації діяльності та управління господарською організацією, реалізація податкових переваг. Зазначені чинники вимагають відповідного аналізу та переосмислення в контексті сучасних економічних викликів і законодавчих тенденцій.

В результаті кодифікації господарського законодавства у формі Господарського кодексу України [16] (далі – ГК України) цей законодавчий акт спочатку зберіг традиційний для національного законодавства термін «реорганізація» та закріпив можливість припинення діяльності суб'єкта господарювання шляхом його реорганізації (злиття, приєднання, поділ, виділ, перетворення) (ст. 59). Натомість в Цивільному кодексі України [17] (далі – ЦК України), навпаки, був відсутній узагальнюючий термін «реорганізація», який замінявся переліком її форм (ч. 1 ст. 104). Це пояснювалось намаганням розробників ЦК України застосувати європейські конструкції, яким не притаманний цей термін, а в правових нормах застосовуються окремі форми реорганізації або їх перелік [18, с. 78], чи використовується словосполучення «припинення, яке не призводить до ліквідації» [19, с. 24–25].

Відсутність в ЦК України терміну «реорганізація» пояснювалась вченими низкою причин. Зокрема, А.С. Довгерт вказував на дві причини відмови від терміну «реорганізація»: по-перше, припинення юридичної особи має місце не у всіх формах реорганізації (зокрема, під час виділу); по-друге, під реорганізацією юридичної особи в багатьох країнах світу розуміють будь-які важливі зміни в її існуванні, причому такі зміни в більшості випадків не пов'язані з припиненням юридичної особи. Цей автор вважає, що така відмова і введення переліку конкретних форм закладає основу для розвитку законодавства, яке всебічно регулює відносини при злитті, приєднанні, поділі, виділі та перетворенні [20, с. 87].

Проте аналіз змісту ЦК України показував, що навіть в межах одного нормативного акту були відсутні підстави стверджувати про повну відмову від терміну «реорганізація» (він застосовувався у формулюванні ст. 129 ЦК України під час визначення однієї із підстав вибуття учасника повного товариства – «призначення за рішенням суду примусової реорганізації юридичної особи – учасника товариства, у зв'язку з його неплатоспроможністю»).

Така новела призвела свого часу до різних непорозумін на практиці. Це фактично визнає і О.Р. Кібенко, вказуючи, що позиція вітчизняного законодавця не зовсім ясна: чи то поняття «припинення в результаті передачі всього майна та обов'язків іншим юридичним особам» застосовується замість поняття «реорганізація», чи то ці два терміни повинні співіснувати паралельно [21, с. 371]. Відмова від терміну «реорганізація» відобразилась і на формулюваннях правових норм, які стали більш об'ємними, що необґрунтовано «обтяжувало» нормативний матеріал [22, с. 12].

¹ В економічній літературі виокремлюють наступні 7 стадій життєвого циклу організації: народження, дитинство, отрочество, рання зрілість, розквіт сил, повна зрілість, старіння, відновлення.

На недоцільність відмови від терміну «реорганізація» неодноразово зверталась увага в юридичній літературі [23, с. 656; 24, с. 72–73], зокрема, А.П. Єфименко вірно відмічає, що «відмова від терміну реорганізація є необґрунтованою, оскільки саме за допомогою такого правового механізму можливо здійснювати необхідні юридичні зміни в структурі капіталу (майні) юридичної особи, мінімізуючи негативний вплив таких змін на виробничу діяльність та відношення із кредиторами» [18, с. 78].

Втім Законом України від 10.10.2013 р. № 642-VII [25] було внесено зміни до ч. 1 ст. 104 ЦК України, згідно з якими юридична особа припиняється в результаті реорганізації (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або ліквідації. Законодавець знову закріпив термін «реорганізація», проте оперував ним в контексті тих положень, що визначають способи припинення юридичної особи. Водночас у низці законів та підзаконних нормативно-правових актів термін «реорганізація» зберігався завжди при регулюванні питань, що стосуються злиття, приєднання, поділу, виділу та перетворення юридичних осіб, зокрема в Законах України «Про банки і банківську діяльність» [26], «Про господарські товариства» [27], «Про страхування» [28], «Про кооперацію» [29], «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» [30], Положенні про особливості правонаступництва по укладеним договорам страхування у разі реорганізації страховиків [31] тощо.

Застосування узагальнюючого терміну «реорганізація» слід визнати виправданим, оскільки сприяє економічній нормативного матеріалу під час формулювання правових норм та наступництву в праві, а також відповідає традиціям, які склалися в правовій системі України. Це є важливим не тільки на етапі нормотворчості, але і під час реалізації сформованих правил поведінки на практиці [22, с. 13]. Як слушно зазначається в науковій літературі, визначеність поняття, точність та ясність формулювань, їх однозначне чітке мовне втілення дозволяє правильно та одноманітно засовувати термінологію [32, с. 98].

Разом з тим питання про зміст поняття «реорганізація» на законодавчому рівні залишилося не визначеним. Зазвичай, законодавець обмежується описом форм реорганізації крізь призму передачі у порядку правонаступництва майна, прав та обов'язків від реорганізованої юридичної особи до правонаступника (правонаступників). У зв'язку з відсутністю легального визначення реорганізації сучасний стан наукових розробок цієї проблематики характеризується різноманітністю точок зору до визначення сутності даного правового поняття і його юридичної природи, які можна звести до таких основних двох підходів:

(1) коли реорганізація за своїм внутрішнім змістом розглядається як *один із способів припинення* господарської організації (припинення юридичної особи із переведенням прав та обов'язків) [33, с. 355–356]; припинення, яке спричиняє перехід прав та обов'язків юридичних осіб, які існували раніше, до інших юридичних осіб, тобто правонаступництво [34, с. 57; 35, с. 84; 18, с. 77–80]; припинення комерційної організації, пов'язане із зміною її майнового комплексу (чи організаційно-правової форми), спрямоване на досягнення мети, для якої організація створювалась [36, с. 55–56]); та (2) коли реорганізація розглядається як *спосіб припинення та спосіб створення* господарської організації (реорганізація товариства це не тільки його припинення, але й заснування нового із переходом прав та обов'язків, які належать акціонерному товариству, до його правонаступників [37, с. 7-8; 38, с. 203-204; 39, с. 35]; «реорганізацію не слід розглядати як виключну і достатню підставу для констатації припинення юридичної особи, оскільки, з урахуванням специфіки форм реорганізації та встановлених законодавством наслідків, жодна з форм реорганізації не призводить до повного припинення існування прав та обов'язків юридичної особи,

що реорганізується» [40, с. 108], реорганізація вміщує паралельні процеси припинення та створення).

Крім того, розглядається реорганізація і під іншими кутами зору. Так, деякі автори розглядають реорганізацію (1) як *правовий інститут*, який регулює чітко регламентовану законом по формам процедуру, спрямовану на створення нових юридичних осіб, яка породжує цивільно-правові (зобов'язальні, речово-правові та корпоративні) реорганізаційні правовідносини, результатом яких є зміна правового положення юридичних осіб, що реорганізуються, учасників та кредиторів [41, с. 10]; який наділений різними ознаками: припинення юридичної особи, правонаступництво, процес зміни осіб та спосіб створення права власності [42, с. 33]; який регулює відповідну сферу правовідносин із консолідації та поділу майна (бізнесу) [43, с. 3–5] або як (2) *правочин* [44, с. 5] чи (3) *юридичний склад* [39, с. 35] (тобто сукупність юридичних фактів, деякі з яких дійсно виступають правочинами).

Втім, треба зазначити, що, аналізуючи комплекс юридичних фактів, які складають зміст будь-якої реорганізації, в якості яких можна назвати рішення загальних зборів про реорганізацію, визначення об'єму правонаступництва, складання передаточного акту, договір про злиття або приєднання, план поділу або виділу, тощо – правочинна теорія природи реорганізації господарських організацій є досить вузькою та не відбиває всієї специфіки такого правового явища як реорганізація.

Реорганізація складається з багатьох етапів, кожен з яких має самостійне юридичне значення, що в своїх сукупності призводять до припинення та/або виникнення нової господарської організації (господарських організацій) – правонаступника (правонаступників) та забезпечують універсальне правонаступництво. Така сукупність юридичних дій (юридичних фактів), спрямованих на досягнення правового результату, пов'язаних між собою таким чином, що правові наслідки настають лише за наявності всіх елементів цієї сукупності, які окремо можуть узагалі не мати правового значення або породжують не ті наслідки, яких прагнули суб'єкти права – отримала в теорії права назву певного фактичного (юридичного складу). В свою чергу такі юридичні склади поділяються на прості й складні. Прості юридичні склади є сукупністю фактів, які можуть накопичуватися в довільній послідовності, в той час як складна система юридичних фактів має місце в тих випадках, коли правові наслідки породжуються за умови виникнення складових їх юридичних фактів у строго визначеному порядку і наявності їх разом узяті у потрібний час [45, с. 279–280]. Отже, враховуючи кваліфікуючі ознаки реорганізації, процес реорганізації є не простою сукупністю юридичних фактів, а складним юридичним складом з дотриманням послідовності виникнення відповідних юридичних дій, визначених законом (наприклад, прийняття господарськими організаціями рішення про реорганізацію в одній із форм; укладання договору про злиття/приєднання або складання плану поділу/виділу; дозвіл органів Антимонопольного комітету України – у разі концентрації відповідних об'ємів капіталу; узгодження плану про реорганізацію в одній із форм із податковими органами – якщо у платника податків активи передані в податкову заставу, або він скористався правом реструктуризації податкового боргу; державна реєстрація початку процесу реорганізації в одній із форм – а саме державна реєстрація рішення про реорганізацію вищого органу господарської організації).

З огляду на відсутність єдиного підходу до визначення реорганізації з'ясування сутності даного поняття необхідно продовжити через дослідження кваліфікуючих ознак реорганізації, яким у правовій науці багатьма дослідниками приділялась значна увага [21, с. 375; 23, с. 318–319; 39, с. 35] та ін.

Повертаючись до розуміння реорганізації як способу припинення та як способу створення, треба зазначити, що саме під впливом законодавства реорганізація довгий час традиційно розглядалась через призму припинення юридичних осіб, для яких фактично головним було правонаступництво. Результатом такого підходу є, по-перше, нерозвиненість інших важливих економіко-правових аспектів реорганізації колективних утворень; по-друге, відсутність відповідної уваги до врегулювання питань створення організації, які мають місце під час реорганізації. Слід зазначити, що в наукових дослідженнях останніх десятиліть під час аналізу сутності реорганізації поступово зміщуються акценти на притаманні їй аспекти створення юридично самостійних суб'єктів – господарських організацій.

Необхідність в зміні підходу до реорганізації чітко формулює О.Р. Кібенко, яка запропонує відмовитись від концепції реорганізації виключно як форми припинення юридичної особи, оскільки це призводить до звуження сфери правового регулювання відносин, пов'язаних із нею, та зазначає, що, як наслідок, залишаються незахищеними інтереси цілого кола осіб, які можуть бути порушені під час реорганізації юридичної особи без її припинення [21, с. 373–374]. Така пропозиція зумовлена сучасними реаліями, є затребуваною практикою для забезпечення організації можливих структурних змін суб'єктів господарювання [46, с. 58] та підвищення ефективності їх господарської діяльності в цілому. Наразі зрозуміло, що результатом таких затребуваних в ринковій економіці правових форм укрупнення бізнесу як злиття та приєднання є не припинення господарської організації, оскільки останнє виступає лише як супутнє реорганізації явище, *зовнішнє*, власне до феномену реорганізації.

Саме тому В.В. Лаптев пропонує розглядати реорганізацію через її внутрішній зміст, який неможливо уявити без економічного наповнення та обґрунтування. Підприємство як виробничо-господарський комплекс, з економічної точки зору, може під час реорганізації не піддаватися ніяким змінам, як стверджує вказаний автор, проте, з юридичної точки зору, – «...це підприємство або припиняє своє існування як суб'єкт права, або, хоча і зберігається, але в зміненому вигляді – з іншим складом майна, статутним капіталом...» [47, с. 133]. Тобто юридичні особи не зникають як виробничо-господарські комплекси, а змінюються структурно чи змінюють свою організаційно-правову форму (під час перетворення), або в решті-решт змінюється сам суб'єктний склад ринку.

З огляду на таку об'єктивну необхідність, відбуваються зміни і в регулюванні реорганізаційних відносин, зміщення акцентів з припинення на створення юридично самостійних організацій. Вперше саме ГК України визначив реорганізацію не тільки як спосіб припинення суб'єкта господарювання (ч. 1 ст. 59) поряд із ліквідацією, але й як самостійний спосіб створення суб'єктів господарювання (ч. 1 ст. 56) поряд з їх заснуванням. Подібний підхід до реорганізації відомий і в інших національних системах права. Зокрема, в Торговельному кодексі Японії [48, с. 134], де під злиттям (як однієї із форм реорганізації) розуміється такий процес, який відбувається шляхом заснування нової компанії (ст. 410).

Втім, слід зазначити, що ч. 1 ст. 56 ГК України дещо притерпілася змін через введення в дію Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правового регулювання діяльності юридичних осіб-підприємців» від 10.10.2013 р. № 642-VII, а саме законодавець виключив термін «реорганізація», замінивши його позначеннями окремих форм (злиття, приєднання, виділ, поділ, перетворення). Важко однозначно з'ясувати мету, яку ставив законодавець в цьому випадку, чи то привести у відповідність норми ГК України та ЦК України (хоча останній вже знову повернувся до узагальнюючого терміну «реорганізація»

для всіх її форм – ч. 1 ст. 104), або привести у відповідність із нормами європейського права, зокрема Директиви ЄС [49], де такий термін відсутній. Проте, відмовившись від узагальнюючого терміну «реорганізація», цей термін застосовується в різних нормах ГК України 18 разів за своїм змістовним навантаженням саме, як форма припинення господарської організації, оскільки викладається поряд із іншою формою припинення – ліквідацією.

Як вже зазначалося основною метою реорганізації виступає не припинення суб'єкта права (цю мету виконує інститут ліквідації), а, навпаки, безперервність здійснення господарської діяльності, збереження цілісного майнового комплексу або у вигляді створення нового суб'єкта, або «...шляхом включення до вже існуючого суб'єкту» [50, с. 56]. Проте завжди, при будь-якій формі реорганізації, її результатом є поява в комерційному обігу нового чи оновленого цілісного майнового комплексу (цілісних майнових комплексів).

Аналізуючи процес реорганізації, можливо виокремити притаманні йому елементи і створення, і припинення. Нові суб'єкти створюються шляхом реорганізації в чотирьох правових формах – при злитті, поділі, виділі, перетворенні. Елементи створення в названих формах прослідковуються в появі: нової майнової бази організації – нового розміру статутного капіталу, зміненого якісного складу цілісного майнового комплексу (цілісних майнових комплексів), а також суб'єкта (суб'єктів) реорганізації.

Припиняються суб'єкти в наступних формах – при злитті, приєднанні, поділі, перетворенні. До елементів припинення (ліквідації) можна віднести, зокрема, закриття банківських рахунків, зняття з обліку в податкових органах, виключення із Єдиного державного реєстру юридичних осіб, здача печаток та штампів на знищення.

Отже, елементи створення та припинення одночасно мають місце тільки під час злиття, поділу та перетворення, тоді як в інших формах реорганізації – тільки один із елементів: або тільки припинення (під час приєднання), або тільки створення (при виділі).

Права та обов'язки правонаступника в залежності від форми реорганізації можуть переходити до різної кількості правонаступників. При злитті та приєднанні вони переходять в повному обсязі тільки до одного правонаступника, а не до декількох (як при поділі) або до одного чи декількох (як при виділі). Це, з одного боку, є загальною рисою таких правових форм укрупнення положення на ринку як злиття та приєднання, за допомогою яких вирішується економічна мета – капіталізація господарських організацій. З іншого боку, – їх відмінною рисою від таких форм реорганізації як поділ та виділ.

Саме наявність правонаступництва, тобто перехід прав та обов'язків від однієї особи – правонаступника до іншої особи – правонаступника характеризує реорганізацію, як і кожну з її форм. До ознак правонаступництва Б.Б. Черепакін відносить: 1) заміну суб'єкта (активного чи пасивного) в правовідношенні; 2) незмінність основної юридичної характеристики прав та обов'язків, які переходять; 3) похідний характер набутого суб'єктивного права чи цивільно-правового обов'язку, характерною ознакою якого є зв'язок між набутим правом чи обов'язком та первинними правовідношеннями [51, с. 311]. Традиційно в юридичній літературі відмічалось, що під час реорганізації має місце універсальне правонаступництво [51, с. 323; 52, с. 99]. Це було пов'язано з тим, що на той час в законодавстві формами реорганізації визнавались тільки злиття, приєднання та поділ (ст. 37 УРСР). Проте в процесі роздержавлення шляхом приватизації та корпоративізації з'явилися виділ та перетворення. Низкою вчених піддається сумніву традиційне визнання універсального правонаступництва для будь-якої форми реорганізації. Більшість із них погоджуються, що при злитті, приєднанні, поділі та перетворенні відбувається універсальне

правонаступництво. Відносно виділу існують дві точки зору. Одні вчені [53, с. 50–51] вважають, що у разі виділу відбувається сингулярне правонаступництво, оскільки відбувається передача тільки частини прав та обов'язків, які переходять до правонаступників як єдине ціле. Інші [54, с. 72] – вказують що під час виділу має місце транслятивне правонаступництво, яке складається з того, що аустог (тобто первинний правонабувач) переносить на successor'a (тобто набувача права) своє право в повному обсязі. Характеризуючи юридично значущі ознаки реорганізації, треба зазначити, що в даному випадку більш доречно говорити про правонаступництво як таке. Наявність правонаступництва є обов'язковою ознакою реорганізації, і тому незалежно від форми реорганізації правовідносини господарських організацій, які реорганізуються, не припиняються. Саме наявність правонаступництва відрізняє реорганізацію від іншої форми припинення юридичної особи – ліквідації, при якій ніякого правонаступництва в правах та обов'язках не виникає, тому що вони, як суб'єкти, припиняються. Суб'єктом існуючих правовідносин замість реорганізованої господарської організації стає – правонаступник, створений в процесі реорганізації новий суб'єкт або такий суб'єкт, який вже існує [55, с. 67]. Отже, реорганізація господарської організації призводить до зміни суб'єктного складу господарських правовідносин за участю реорганізованої організації.

Зміна розміру статутного капіталу господарської організації, яка реорганізується, є наслідком правонаступництва. Під час злиття та приєднання відбувається об'єднання розмірів статутних капіталів. Це відрізняє названі форми від поділу та виділу, при яких відбувається дроблення статутного капіталу. Виняток складає тільки перетворення, оскільки в даному випадку змінюється тільки організаційно-правова форма суб'єкта господарювання. При цьому вимагається наявність двох умов: 1) незмінність статутного капіталу; 2) збереження кількісного складу учасників господарської організації. Отже, зміна розміру статутного капіталу, яке притаманне злиттю та приєднанню, не завжди має місце під час проведення реорганізації в інших її формах.

Учасники господарських організацій, які припинили своє існування під час реорганізації, стають учасниками господарської організації- правонаступника. Проте склад учасників господарської організації- правонаступника не завжди є сумарним виразом складу учасників господарських організацій-правопередників. Під час проведення процедури реорганізації може мати місце припинення членства, так як учасник може голосувати проти прийняття такого рішення, або не приймати участі під час прийняття такого рішення. В таких випадках наприклад, в акціонерному товаристві, акціонер – власник простих акцій товариства має право вимагати здійснення обов'язкового викупу акціонерним товариством належних йому простих акцій, якщо він зареєструвався для участі в загальних зборах та голосував проти прийняття загальними зборами рішення про злиття, приєднання, поділ, перетворення, виділ (п. 1 ч. 1 ст. 68 Закону України «Про акціонерні товариства» [56]). Як наслідок – склад учасників господарської організації- правонаступника – може змінюватися.

В той же час зміна складу учасників не є кваліфікуючою ознакою реорганізації, оскільки вона може мати місце під час реалізації учасників належного йому права на вихід із складу учасників господарського товариства відповідного до п. (в) ст. 10 Закону України «Про господарські товариства», п. 3 ч.1 ст. 116 ЦК України, ст. 24 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» [57]). В акціонерному товаристві такий вихід здійснюється шляхом продажу належних акціонерів всіх або частини акцій. Крім того, зміна складу учасників може мати місце і у разі притягнення учасника до

відповідальності у вигляді виключення із господарського товариства (наприклад, ст. 72 Закону України «Про господарські товариства»).

Вище викладене дозволяє зробити висновок, що реорганізації господарських організацій притаманні такі кваліфікуючі ознаки:

(1) поява нового або оновленого цілісного майнового комплексу господарської організації;

(2) створення однієї (чи більше) господарської організації та (або) припинення однієї (чи більше) господарської організації (організацій);

(3) наявність правонаступництва між господарськими організаціями, що реорганізуються (правопередниками та правонаступниками);

(4) зміна суб'єктного складу господарських правовідносин за участю реорганізованого товариства;

(5) наявність сукупності визначених господарським законодавством юридичних фактів, настання яких необхідне для проведення реорганізації (тобто реорганізація опосередковується юридичним складом).

Крім того, в залежності від виду господарської організації, яка реорганізується, процес проведення реорганізації на практиці може характеризуватися певними особливостями, обумовленими специфікою відповідного виду та форми реорганізації. Зокрема, в науці господарського права О.В. Гарагоничем [58, с. 310–311] було виокремлено ще такі ознаки реорганізації, які притаманні реорганізації в такій організаційно-правовій формі, як акціонерне товариство, а саме:

– виключна законодавча формалізація процедури реорганізації акціонерного товариства (так, ч. 6 ст. 83 Закону України «Про акціонерні товариства» містить імперативні вимоги щодо визначення порядку, за яким повинна здійснюватися процедура реорганізації акціонерного товариства шляхом злиття, приєднання, поділу, виділу, а ст. 87 – щодо порядку реорганізації шляхом перетворення);

– законодавче закріплення заходів щодо забезпечення інтересів кредиторів та акціонерів товариства, що реорганізується;

– обмеження переліку організаційно-правових форм господарських організацій, яким може передаватися у порядку правонаступництва майно, права та обов'язки реорганізованого акціонерного товариства (згідно з ч. 1 ст. 79 Закону України «Про акціонерні товариства» правонаступником АТ за наслідками реорганізації може бути тільки підприємницьке товариство);

– реорганізація акціонерного товариства є зворотнім процесом (Рішення про реорганізацію може бути відмінено (скасовано) загальними зборами акціонерів. Порядок дій у разі відміни (скасування) рішення про реорганізацію АТ визначається ч. 10 ст. 17 Закону про держреєстрацію, нормами Порядку здійснення емісії та реєстрації випуску акцій акціонерних товариств, які створюються шляхом злиття, поділу, виділу чи перетворення, або до яких здійснюється приєднання, затвердженого рішенням НКЦПФР від 09 квітня 2013 року № 520 та Порядку скасування реєстрації випусків акцій, затвердженого рішенням НКЦПФР від 23 квітня 2013 року № 737).

Попри виділення загальних ознак реорганізації господарських організацій слід зауважити, що її проведення на практиці може характеризуватися певними особливостями, додатковими характеристиками, обумовленими видом господарської організації, організаційно-правовою формою, специфікою відповідного виду чи форми реорганізації.

Висновки. Доведено, що реорганізація виступає одним із інструментів управління на одному із «життєвих циклів організації», таким інституційним явищем правової дійсності, за допомогою якого в певний період свого існування господарська організація вдається до застосування такої процедури.

Обґрунтовано новий підхід до розуміння сутності реорганізації через призму такої правової категорії як «правовий засіб». Ознаками реорганізації як правового засобу виступають: наявність певних форм; вираженість у вигляді інституту – окремого утворення; призначення інституту – юридично дієва форма розв'язання економічних та правових завдань, спрямована на формування та зміну правового статусу господарської організації, задля збереження суб'єкта господарювання, зміцнення позиції на відповідному ринку, поглиблення та розширення спеціалізації виробництва, зниження виробничих витрат.

Встановлено, що поняття «реорганізація» як правове явище в господарському праві має багатоаспектне значення; може виступати як правовий засіб, правовідношення, правовий інститут, правочин, юридичний склад, один із прикладів правонаступництва, спосіб створення господарських організацій, спосіб припинення господарських організацій, що передбачає наявність спеціального регулювання кожного прояву цієї категорії з метою її належного застосування.

Виокремлено кваліфікуючі ознаки реорганізації господарських організацій: (1) поява нового або оновленого цілісного майнового комплексу господарської організації; (2) створення однієї (чи більше) господарської організації та (або) припинення однієї (чи більше) господарської організації (організацій); (3) наявність правонаступництва між господарськими організаціями, що реорганізуються (правопередниками та правонаступниками); (4) зміна суб'єктного складу господарських правовідносин за участю реорганізованого товариства; (5) наявність сукупності визначених господарським законодавством юридичних фактів, настання яких необхідне для проведення реорганізації (тобто реорганізація опосередковується юридичним складом).

Враховуючі кваліфікуючі ознаки реорганізації господарських організацій, доведено, що процес реорганізації є не простою сукупністю юридичних фактів, а складним юридичним складом з дотриманням послідовності виникнення відповідних юридичних дій, визначених законом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Наливайченко С.П., Шагурова Ю.С. Життєвий цикл організації та його роль у розвитку підприємства. *Культура народів Причорномор'я. Проблеми матеріальної культури. Економічні науки*. 2011. № 214. С. 51–54.
2. Тюріна Н.М., Назарчук Т.В., Карвацка Н.С. Життєвий цикл організації: сутнісні характеристики та методи оцінювання. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2020. № 2. С. 167–174.
3. Корягіна С.В. Економічна оцінка та планування життєвого циклу розвитку підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами». Львів: Вид. НУ «Львівська політехніка», 2004. 21 с.
4. Лігоненко Л.О. Антикризове управління підприємством: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій: монографія. Київ: КНЕУ, 2001. 580 с.
5. Козаченко Г.О. Формування механізму стратегічного управління великими виробничо-фінансовими системами промисловості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: спец. 08.07.01 «Економіка промисловості». Донецьк: Інститут економіки промисловості НАН України, 1998. 35 с.
6. Кузнєцова І.О., Сокурєнко І.А. Стадії життєвого циклу малого підприємства: характеристика та специфіка прийняття управлінських рішень. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2019. № 1 (69). С. 179–188.
7. Шишка Р.Б. Складові життєвого циклу корпорацій. *Юридичний вісник*. 2015. № 3 (36). С. 134–138.
8. Осовська Г.В., Осовський О.А. Основи менеджменту: навчальний посібник. К.: Кондор. 2006. 664 с. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-5417.html> (дата звернення: 12.12.2022).
9. Актуальні проблеми теорії держави та права: навчальний посібник / Є.В. Білозьоров, Є.О. Гіда, А.М. Завальний та ін., за заг. ред. Є.О. Гіди. К.: ФОП О.С. Ліпкан. К., 2010. 260 с.
10. Заяць Н. Сутнісна характеристика правових засобів у механізмі правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 12. С. 202–205.
11. Алексєєв С.С. Теорія права. М.: БЕК, 2004. 224 с.
12. Пугинский Б.И. Правовые средства обеспечения эффективности производства. М.: Юрид. лит., 1980. 144 с.
13. Беляневич О.А. Теоретичні проблеми господарського договірної права: дис. на здобут. наук. докт. ... юрид. наук за спец. 12.00.04. «господарське право; господарське-процесуальне право». К.: Київський нац. ун-т ім. Т.Г. Шевченка, 2006. 569 с.
14. Пугинский Б.И. Гражданско-правовые средства в хозяйственных отношениях. М.: Юрид.лит, 1984. 224 с.
15. Кулагин М. Избранные труды по акционерному и торговому праву. М.: Статут, 1997. 329 с.
16. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV *Офіційний вісник України*. 2003. № 11. Ст. 462.
17. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11. Ст. 461.
18. Єфименко А. Регулювання припинення (реорганізації) та ліквідації юридичних осіб за проектом Цивільного кодексу України. *Право України*. 2002. № 10. 77–82.
19. Єфименко А. Гармонізація законодавства України та ЄС у сфері регулювання діяльності та бухгалтерської звітності товариств. *Юридичний журнал*. 2022. № 3. С. 23–26.
20. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. розробників проекту Цивільного кодексу. К.: Істина, 2004. 928 с.
21. Кібенко О. Європейське корпоративне право на етапі фундаментальної реформи: перспективи використання європейського законодавчого досвіду у правовому полі України. Х.: Страйк, 2005. 432 с.
22. Щербакова Н. Правовое регулирование слияния и присоединения хозяйственных обществ: Монография. Донецк: Вебер, 2007. 258 с.
23. Кравчук В. Корпоративне право. К.: Істина, 2005. 656 с.
24. Щербакова Н. В. Регулирование реорганизации юридических лиц. *Преодоление несоответствий (по ГК Украины и ХК Украины)*: Материалы круглого стола «Рекомендации по внесению изменений в законодательство в связи с принятием Хозяйственного и Гражданского кодексов Украины (1 июля 2003 г.)». Донецк: ДонНУ, 2003. С. 72–74.
25. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правового регулювання діяльності юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців: Закон України від 10 жовтня 2013 року № 642-VII *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 22. Ст. 773.
26. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7 грудня 2000 року № 2121-III *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 5. Ст. 30.
27. Про господарські товариства: Закон України від 19 вересня 1991 року № 1576-XII *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 49. Ст. 682.
28. Про страхування: Закон України від 7 березня 1996 року № 85/96-ВР *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 18. Ст. 78.
29. Про кооперацію: Закон України від 10 липня 2003 року № 1087-VI *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 5. Ст. 35.
30. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців та громадських формувань: Закон України від 15 травня 2003 року № 755-IV *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 31. Ст. 263.
31. Положення про особливості забезпечення правонаступництва за укладеними договорами страхування у разі реорганізації страховиків: затв. Розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 04.06.2004 р. № 913. *Офіційний вісник України*. 2004. № 25. Ст. 1676, код акту 29218/2004.

32. Самойленко А. Суб'єкти господарського права: поняття та класифікація. *Право України*. 1998. № 6. С. 98–102.
33. Братусь С. Н. Субъекты гражданского права. М. : Госюриздат. 1950. 367 с.
34. Корпоративне право ЄС : навч. посіб. / Т. В. Шашихіна, О. М. Бірюков, А. Г. Бобкова, О. С. Янкова; Програ. Tacis Європ. Союзу в Україні. Київ : ІМВ КНУ ім. Т. Шевченка, 2004. 170 с.
35. Петров Є. В. До питання про форми реорганізації господарських товариств. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. 2014. Вип. 24. Т. 2. С. 82–85.
36. Короед С. О. Проблема правонаступництва в цивільному і господарському судочинстві при реорганізації (злитті) юридичних осіб. *Судова апеляція*. 2016. № 2 (43). С. 55–60.
37. Марущак Я. С. Корпоративне право України ХХ століття як передумова сучасного етапу його розвитку. *Актуальні проблеми політики*. 2016. Вип. 58. С. 266–275.
38. Предпринимательское право Украины: учебник / под общей ред. канд. юрид. наук Р. Б. Шишки. Харьков : Эспада, 2001. 624 с.
39. Сіщук Л. В. Теоретико-методологічні підходи до розуміння поняття реорганізації. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2013. Вип. 33. С. 32–36.
40. Жеков Д. Понятие реорганизации юридического лица: законодательный и доктринальный подходы. *Jurnalul juridic national: teorie si practica*. 2014. № 4. С. 105–108.
41. Газалова З. Институт реорганизации юридического лица : автореф. на соиск. степ. канд. юрид. наук по спец. : 12.00.03. М., 2015. 23 с.
42. Ординян П, Рубанов С. Теоретические положения об институте реорганизации юридических лиц: понятие, виды, правовая характеристика. *Актуальные исследования*. 2019. № 1. С. 33–35.
43. Коровайко А. Реорганизация хозяйственных обществ. М.: Норма, 2001. 112 с.
44. Баев С. Реорганизация акционерного общества как крупная сделка и (или) сделка с заинтересованностью. *Акционерное общество. Вопросы корпоративного управления*. 2004. № 5. С. 5–8.
45. Цивільне право України: в 2-х томах. Т. 1: підручник / За заг. ред. Є. О. Харитоновна, Н. Ю. Голубевої: вид. друге. Х. : ТОВ «Одіссей», 2010. 832 с.
46. Посполітак В, Мовчан О. Поняття реорганізації акціонерних товариств за українським, німецьким та європейським правом. *Український правничий часопис (українсько-європейський консультативний центр з питань законодавства)*. 2004. № 9. С. 56–65.
47. Лаптев В.В. Правовое положение государственных промышленных предприятий в СССР. М. : Изд-во Акад. наук СССР, 1963. 288 с.
48. Торговый кодекс Японии / Под ред. Н.Г. Семилютина. М., 1993. 398 с.
49. Directive (EU) 2017/1132 of the European Parliament and of the Council of 14 June 2017 relating to certain aspects of company law. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32017L1132#d1e3917-46-1/> (дата звернення: 15.12.2022).
50. Вінник О.М., Щербина В.С. Акціонерне право. К. : Атіка, 2000. 543 с.
51. Черехахин Б. Труды по гражданскому праву. М. : Статут, 2001. 477 с.
52. Советское гражданское право / Под ред. С.Н. Братусь, А.И. Пергамент и др. М. : Юрид. лит. 1984. 287 с.
53. Кучеренко І. Організаційно-правові форми юридичних осіб. ДП «Юрид. вид-во «Аста», 2004. 327 с.
54. Степанов Д.В. Формы реорганизации коммерческих организаций: вопросы законодательной реформы. *Хозяйство и право*. 2011. № 3. С. 64–74.
55. Щербакова Н. Поняття реорганізації як способу припинення підприємств, його відмінність від ліквідації. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2002. № 2. С. 65–69.
56. Про акціонерні товариства: Закон України від 17 вересня 2008 року № 514-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2008. № 50. Ст. 384.
57. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України від 6 лютого 2018 року № 2275-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 13. Ст. 69.
58. Гарагонич О.В. Господарська правосуб'єктність акціонерних товариств: проблеми теорії і практики : монографія / НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень. К., 2019. 406 с.